

Rola rent rodzinnych i kwestia podziału uprawnień emerytalnych w sytuacji rozwodu

Artykuł stanowi przegląd najważniejszych informacji dotyczących niemieckiego ubezpieczenia rentowego na wypadek śmierci ubezpieczonego lub rozwodu. Autor prezentuje w nim dane statystyczne o skali poszczególnych rodzajów sytuacji rodzinnej w niemieckim społeczeństwie, omawia przepisy odnoszące się do warunków nabywania uprawnień do świadczeń z tytułu opisanych wyżej ryzyk. Tekst wieńczy próba oceny tej części systemu zabezpieczenia społecznego.

Słowa kluczowe: śmierć, rozwód, zabezpieczenie członków rodziny, renta rodzinna, podział uprawnień emerytalnych

Otrzymano: 31.07.2017

Zaakceptowano po recenzjach: 10.08.2018

Konieczność zabezpieczenia członków rodziny na wypadek śmierci ubezpieczonego lub rozwodu

Konieczność i znaczenie zabezpieczenia członków rodziny na wypadek śmierci ubezpieczonego lub rozwodu wynika przede wszystkim z faktu, że małżeństwo nadal jest dominującą formą organizacji życia społecznego w Niemczech. W 2014 r. w związkach małżeńskich było 35 milionów ludzi, w 2004 r. takich osób było o 1,6 miliona więcej¹. Ponadto 2,9 miliona ludzi żyło w hetero- lub homoseksualnych związkach partnerskich, 18 milionów osób nie było w żadnych związkach, tj. o 2,5 miliona więcej niż w roku 2004. Ponad połowę z nich (53 proc.) stanowiły kobiety – 40 proc. wdowy, 18 proc. rozwódki, 4 proc. mężatki w separacji, 38 proc. osoby stanu wolnego. Wśród mężczyzn przeważały osoby stanu wolnego (64 proc.), 18 proc. stanowili rozwodnicy, 10 proc. wdowcy i 7 proc. mężczyźni żonaci żyjący w separacji. Należy przy tym zauważyć, że przeciętny wiek zawierania związku małżeńskiego wzrósł do prawie 34 lat, co oznacza, że wiele spośród osób samotnych wstąpi jeszcze w związek małżeński. Wiele związków partnerskich przekształca się też w małżeństwa po narodzinach dzieci. W około trzech czwartych przypadków mężczyźni byli starsi od kobiet, przeważnie o 1–3 lata. Dalsza oczekiwana długość życia 65-letnich mężczyzn wynosi obecnie 17,5 roku, a 65-letnich kobiet 20,7 lat. W ciągu 25 lat około 35 proc. małżeństw zakończyło się rozwodem, a ich średni czas trwania wynosił 15 lat².

Potrzeba ubezpieczenia członków rodziny na wypadek śmierci ubezpieczonego i rozwodu wynika ponadto z faktu, że małżeństwo i rodzina są takimi formami organizacji życia, w których następuje redystrybucja dochodu uzyskiwanego z pracy oraz pochodzącego ze świadczeń społecznych³. Przy tym różnica w dochodach kobiet i mężczyzn jest w dalszym ciągu znaczna. W 2015 r. wynosiła 21 proc.⁴ Spośród licznych przyczyn tego stanu rzeczy dla naszych rozważań istotne jest przede wszystkim to, że wychowanie dzieci nadal bezspornie odbywa się kosztem dochodu i kariery zawodowej matek. W 2014 r. wśród rodziców wychowujących co najmniej jedno dziecko poniżej 15 roku życia 84 proc. ojców i 58 proc. matek pracowało zawodowo. Znaczna część matek po urodzeniu dziecka rezygnuje czasowo z pracy zawodowej i powraca do niej dopiero, gdy dziecko robi się starsze. Tylko 24 proc. kobiet w związkach małżeńskich pracuje na pełnym etacie. Wśród mężczyzn zatrudnienie w pełnym wymiarze czasu pracy sięga 95 proc., natomiast kobiet wychowujących nieletnie dzieci – 33 proc.⁵

¹ Na temat powyższych danych zob. również: E. Krack-Roberg, S. Rübenach, B. Sommer, J. Weinmann, *Familie, Lebensformen und Kinder*, 2016, s. 42 i nast.

² *Ibidem*, s. 50.

³ H.F. Zacher, *Umverteilungsmittler*, „Die Öffentliche Verwaltung” 1970, nr 1.

⁴ Statistische Bundesamt, Pressemitteilung 097, 16.03.2016.

⁵ E. Krack-Roberg, S. Rübenach, B. Sommer, J. Weinmann, *op. cit.*, s. 56.

Różnice w dochodach mają wpływ także na uprawnienia emerytalne. Wysokość świadczeń wynosiła pod koniec 2015 r. średnio 1034 euro w przypadku 8,9 miliona mężczyzn i średnio 815 euro dla 11,9 miliona kobiet. W starych landach Niemiec mężczyźni osiągnęli okres przeciętnie około 41 lat ubezpieczenia, zaś kobiety tylko 28 lat. Dodatkowo wraz ze wzrostem liczby dzieci spada średnia wysokość emerytury pobieranej przez kobiety. W 2015 r. przeciętna emerytura kobiet bezdzietnych wynosiła 684 euro, matki, które wychowały jedno dziecko, otrzymywały 671 euro, dwoje dzieci – 618 euro, troje dzieci – 583 euro, czworo – tylko 582 euro⁶. Kobiety, które wychowały czworo lub więcej dzieci w 2013 r., pobierały średnio emerytury w wysokości 71 proc. świadczenia wypłacanego kobietom bezdzietnym. Różnice te zostały znacząco zniwelowane w 2014 r. dzięki rozszerzeniu zakresu emerytury dla matek. Kobiety mające czworo lub więcej dzieci otrzymują obecnie świadczenia w wysokości około 88 proc. średnich emerytur kobiet bezdzietnych⁷.

Motywy zabezpieczenia członków rodziny na wypadek śmierci ubezpieczonego lub rozwodu

Przytoczone dane wskazują, że w społeczeństwie, w którym małżeństwo stanowi główną formę organizacji życia i w którym wychowanie dzieci w przeważającej części obciąża matki, zabezpieczenie odpowiadające na tę sytuację jest wielkim wyzwaniem dla polityki społecznej państwa. Rekompensata tych niekorzystnych uwarunkowań przybiera kształt pomocy finansowej w okresie wychowywania dzieci, przede wszystkim zasiłku na dzieci i kwot wolnych od podatku⁸. Następuje ona także, gdy uwzględnimy dzieci zajmującemu się tym rodzicowi, najczęściej matce, w wyliczaniu emerytury – okres do 3 lat liczony jest jako czas otrzymywania wynagrodzenia średniego dla wszystkich ubezpieczonych. Ponadto okres od 3 do 10 roku życia dziecka może być zaliczony jako tzw. okres uwzględniany (§ 57 Sozialgesetzbuch VI, czyli szóstej księgi Kodeksu Socjalnego, dalej SGB VI). Z tytułu wychowania dziecka w 2017 r. można uzyskać uprawnienia emerytalne w wysokości do 150 euro miesięcznie, którym odpowiadają składki ubezpieczeniowe o wartości ponad 34 000 euro.

To zabezpieczenie społeczne małżonków opiera się też na przyrzeczeniu solidarności małżeńskiej składanym wraz z zawarciem związku. Wzajemne zobowiązanie do zapewnienia środków na utrzymanie współmałżonka oznacza również deklarację

⁶ Zob. Deutsche Rentenversicherung, Rentenbestand am 31 December 2015, 2017, tabela 029.00 G.

⁷ Zob. W. Keck, T. Krickl, E. Kruse, *Die empirischen Auswirkungen der „Mütterrente“*, „Rentenversicherung Aktuell” 2015, Heft 11, s. 248, 251 i nast.

⁸ Zob. D. Felix [w:] *Sozialrechtshandbuch (SRH)*, B. Maydell, F. Ruland, U. Becker (Hrsg.) 2012, s. 1351 i nast.; U. Köbl, *Familienleistungen in der Alterssicherung*, „Deutsche Rentenversicherung” 2002, s. 686 i nast.

do zabezpieczenia bytu członków rodziny w razie utraty części lub całego dochodu spowodowanej typowymi ryzykami⁹. Obejmuje ono również zabezpieczenie na wypadek śmierci. Większość ludzi wypełnia ten obowiązek poprzez udział w systemie emerytalno-rentowym, najczęściej w systemie powszechnym, który zapewnia zabezpieczenie dla członków rodziny także w razie śmierci ubezpieczonego. Renty rodzinne zastępują jednocześnie dochód zmarłego ubezpieczonego i środki na utrzymanie¹⁰. W samej istocie zawieranego na całe życie małżeństwa, którego ochronę gwarantuje art. 6 ust. 1 Ustawy zasadniczej Federalnej Republiki Niemiec, zawiera się zasada jednakowych uprawnień obojga partnerów, która musi być zachowana również przy podziale ich wspólnego majątku po rozstaniu i rozwodzie¹¹. Ten nakaz konstytucyjny należy uwzględnić w szczególności w zabezpieczeniu społecznym osób rozwiedzionych.

Zabezpieczenie członków rodziny

Zabezpieczenie małżonka

Prawo do renty z tytułu śmierci ubezpieczonego (§§ 46 i nast. SGB VI)¹² mają pozostający przy życiu współmałżonek¹³ i dzieci, jeżeli zmarły osiągnął wymagany okres wyczekiwania w wymiarze 60 miesięcy. Przyczyna śmierci nie ma znaczenia, nawet samobójstwo może być powodem wypłaty renty rodzinnej¹⁴. Tylko osoba, która rozmyślnie zabiła ubezpieczonego, nie ma prawa do świadczenia (§ 105 SGB VI)¹⁵. Samodzielne prawo do wydającej się z ubezpieczenia zmarłego renty z tytułu śmierci¹⁶ zakłada, że pozostały

9 „Zeitschrift für das gesamte Familienrecht” 1960, s. 225; zob. też *Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Zivilsachen*; „Verkehrssammlung”; „Monatsschrift für Deutsches Recht” 1954; „Versicherungsrecht” 1956; „Zeitschrift für das gesamte Familienrecht” 1963; Reichsgerichts in Zivilsachen; F. Ruland, *Familiärer Unterhalt und Leistungen der sozialen Sicherung*, Berlin 1973, s. 218.

10 *Die Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts Bundessozialgericht Entscheidungen*; F. Ruland, *Familiärer Unterhalt...*, *op. cit.*, s. 138, 308; zob. również W. Dreher, *Sozialleistungen als Unterhaltersatz*, Konstanz 1991.

11 *Die Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts* „Zeitschrift für das gesamte Familienrecht” 2006, 1000; 1002, 1003; 2003, 1173; „Neue juristische Wochenschrift” 2011, s. 836–837.

12 Szczegółowo na ten temat: H. Butzer, *Die Organisationsreform in der gesetzlichen Rentenversicherung. Ein Überblick*, F. Ruland, S. Dünn (Hrsg.) 2005; „Gesetzliche Rentenversicherung” 2015, § 46 nr boczny 1 i nast.; P. Jaenecke, *Gesetzliche Grundlagen der Hinterbliebenensicherung im europäischen Rechtsvergleich*, 2011, s. 37 i nast.; U. Köbl [w:] *Handbuch des Sozialversicherungsrechts, t. 3: Rentenversicherungsrecht*, B. Schulin (Hrsg.) 1999, s. 676 i nast.; krytycznie zob. F. Brosius-Gersdorf, *Der Beitrag beleuchtet die Witwen- bzw. Witwerrente. Im ersten Teil, „Die Sozialgerichtsbarkeit”* 2016, Nr. 5, s. 241 i nast., s. 321 i nast.

13 Również długi okres życia w separacji nie narusza tego prawa, *Die Entscheidungen des Bundessozialgerichts*, 88, 96, 102.

14 Na temat nieudanego podwójnego samobójstwa: „Sozialrecht”, 4-2600, § 105, Nr. 1.

15 Zob. „Sozialrecht”, § 1277, Nr. 4; „Sozialrecht”, 2200 § 1277 Nr. 3, 5. Zasada ta obowiązuje także w przypadku eutanazji: „Die Sozialgerichtsbarkeit” 2013, 307 z komentarzem P.B. Lüdtke.

16 *Entscheidungen des Bundessozialgericht*, 92, 113, 121.

przy życiu małżonek do śmierci ubezpieczonego pozostawał z nim w legalnym¹⁷ związku małżeńskim, a po niej nie wstąpił w nowy związek (§ 46 ust. 1 SGB VI)¹⁸. Małżeństwo musiało trwać co najmniej jeden rok, chyba że nie ma uzasadnionych powodów, by sądzić, iż było to małżeństwo zawarte w celu uzyskania prawa do zabezpieczenia emerytalnego (§ 46 ust. 2a SGB VI)¹⁹. Wdowy i wdowcy w wieku powyżej 45 lat lub wychowujący dziecko albo z ograniczoną zdolnością do pracy zarobkowej otrzymują tzw. dużą rentę dla wdów i wdowców (§ 46 ust. 2 SGB VI), która wynosi 55 proc. wysokości świadczenia zmarłego ubezpieczonego (§ 67 nr 6 SGB VI), obliczonego²⁰ przy uwzględnieniu ewentualnych potrąceń lub doliczeń (§ 77 SGB VI) i podwyższonego o dodatki na każde dziecko (§ 78a ust. 1 zd. 3 SGB VI). W pozostałych przypadkach przysługuje mała renta dla wdów i wdowców, która wynosi 25 proc. świadczenia zmarłego ubezpieczonego i jest przyznawana maksymalnie na 2 lata (§ 67 nr 5 SGB VI). W czasie tzw. „kwartału pośmiertnego” emerytura zmarłego wypłacana jest w pełnej wysokości. Potem na poczet renty dla wdów i wdowców zaliczane są w wymiarze 40 proc. dochody i świadczenia zastępujące dochody (§ 97 SGB VI; §§ 18a i nast. SGB VI), jeżeli przekraczają dynamiczną kwotę wolną od podatku w wysokości (od 1 lipca 2017 r.) 819,19 euro plus 173,77 euro²¹ na każde dziecko mające prawo do renty sieroczej²². Budząca kontrowersje konstytucyjność²³ tego rozwiązania została potwierdzona przez Federalny Trybunał Konstytucyjny²⁴. W razie zawarcia ponownego związku małżeńskiego ustaje prawo do renty dla wdów i wdowców (§§ 46 ust. 1 zd. 2, 100 ust. 3 SGB VI)²⁵, a w zamian wypłacane jest odszkodowanie (§ 107 ust. 1 SGB VI).

17 Na temat „wadliwego małżeństwa” zob. *Die Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts* 62, 323 i nast. przeciw Federalnemu Sądowi Socjalnemu, *Sozialrecht*, 2200 § 12664 nr 4; zob. także „*Neue Zeitschrift für Sozialrecht*” 2012, 587. Zawarcie związku małżeńskiego wyłącznie w kościele jest niewystarczające. Uznanie za granicą orzeczenia o rozwodzie nie ma znaczenia, zob. *Sozialrecht*, 3-2600 § 46, Nr. 2.

18 Partnerzy zarejestrowanego związku partnerskiego (§ 33b SGB I) mają takie same prawa, jak małżonkowie (§ 46 ust. 4 SGB VI); na ten temat zob. „*Neue Zeitschrift für Sozialrecht*” 2011, 58 i nast.; J. Heidemann, P. Letzner, „*Deutsche Rentenversicherung*” 2004, 123 i nast.

19 Zgodne z konstytucją; *Die Entscheidungen des Bundessozialgerichts* 103, 91 i nast.; zob. np. *Die Entscheidungen des Bundessozialgerichts* 103, 99 i nast.; Landessozialgericht Sachsen-Anhalt „*Neue Zeitschrift für Sozialrecht*” 2009, 332; „*Neue Zeitschrift für Sozialrecht*” 2007, 321 i nast.; G. Pötter, „*Rentenversicherung aktuell*” 2010, 15 i nast.; na temat małżeństwa zawieranego w celu uzyskania uprawnień emerytalno-rentowych zob. G.H. Steiner, *Die Versorgungsehe in der gesetzlichen Rentenversicherung*, „*Die Sozialgerichtsbarkeit*” 2015, nr 11, s. 589 i nast.

20 Na temat konstytucyjności obniżonego współczynnika dostępności „*Neue Zeitschrift für Sozialrecht*” 2009, 573.

21 W nowych landach: 783,82 euro i 166,26 euro.

22 Na ten temat Marx, „*Deutsche Angestelltenversicherung*” 2001, s. 323 i nast.; Meier [w:] *Mitteilungen der LVA Oberfranken und Mittelfranken*, 2002, 321 i nast.; zob. także *Mitteilung der bayerischen Landesversicherungsanstalten*, 2003, 381 i nast.

23 Za: P. Krause, „*Deutsche Rentenversicherung*” 1985, 254 i nast.; G. Wannagat, „*Deutsche Angestelltenversicherung*” 1985, 101 i nast.; kontra: W. Heine, „*Zeitschrift für das gesamte Familienrecht*” 1986, 113 i nast.; M. Heinze, „*Deutsche Rentenversicherung*” 1985, 245 i nast.; B. von Maydell, „*Deutsche Rentenversicherung*” 1984, 662 i nast.; H.J. Papier, „*Deutsche Rentenversicherung*” 1985, 272 i nast.; F. Ruland, „*Neue Juristische Wochenschrift*” 1986, 25 i nast.

24 *Die Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts* 97, 271, 283 i nast., zob. też „*Neue Zeitschrift für Sozialrecht*” 1998, 476.

25 Na ten temat L. Herzing, *Mitteilungen der LVA Oberfranken und Mittelfranken*, 1987, 381; zob. także *Bundessozialgericht Entscheidungen* 66, 300.

Po rozwiązaniu drugiego małżeństwa²⁶ prawo do renty powraca (§ 46 ust. 3 SGB VI)²⁷, a na jej poczet są zaliczane uprawnienia alimentacyjne i prawa do zabezpieczenia emerytalno-rentowego wynikające z drugiego małżeństwa.

Małżonkowie zamiast renty rodzinnej mogą też wybrać podział uprawnień emerytalnych (§§ 46b ust. 2, 52 ust. 1a, 76c ust. 1, 120a i nast. SGB VI)²⁸. Jeśli tak zrobią²⁹, to w momencie rozpoczęcia wypłaty świadczeń ekspektatywy emerytalne – nabyte w trakcie trwania małżeństwa – zostaną pomiędzy nich rozdzielone. Małżonek pozostały przy życiu może w ciągu jednego roku³⁰ samodzielnie zdecydować się na podział uprawnień emerytalnych. Podział ten działa już za życia małżonków, a także później po śmierci współmałżonka – bez gwarancji własnych, samodzielnie nabytych ekspektatyw emerytalnych. W takim przypadku nie ma jednak prawa do renty rodzinnej. Podział uprawnień emerytalnych ma więc znaczenie tylko w wyjątkowych sytuacjach, ponieważ w większości przypadków korzystniejszym rozwiązaniem jest renta rodzinna. Nalicza się ją w wysokości 55 proc. wszystkich ekspektatyw emerytalnych zmarłego współmałżonka, podczas gdy podział uprawnień emerytalnych oparty jedynie na połowie ich wysokości uwzględnia tylko wspólne ekspektatywy emerytalne z okresu trwania małżeństwa. Ponieważ jednak na poczet renty, która jest wynikiem podziału uprawnień nie zalicza się uzyskiwanego dochodu, rozwiązanie to pozwala uniknąć zawieszenia wypłaty świadczenia stosowanego w przypadku renty rodzinnej. Ponadto w niektórych sytuacjach podział uprawnień emerytalnych pozwala na częściowe zrekomensowanie uchylecia renty rodzinnej, które ma miejsce w przypadku zawarcia nowego związku małżeńskiego.

Zabezpieczenie sierot

Dzieci zmarłych ubezpieczonych mają prawo do renty dla sierot (§ 48 SGB VI)³¹. Uprawnienia takie oprócz dzieci małżeńskich mają też dzieci uznane za małżeńskie, dzieci pozamałżeńskie, adoptowane, dzieci współmałżonka oraz dzieci przybrane, a po spełnieniu określonych warunków także wnuki i rodzeństwo, które mieszkały w gospodarstwie domo-

26 Tylko w tym przypadku: *Bundessozialgericht Entscheidungen* 44, 151, 153; 45, 262, 263; ta interpretacja jest zgodna z konstytucją, *Die Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts* 55, 114, 125 i nast.; krytycznie: E. Söchting, „Die Sozialversicherung” 1971, 63 i nast.

27 Mindestversorgungsgarantie, *Bundessozialgericht Entscheidungen* 19, 153, 155; 25, 262, 264; zob. także F. Ruland, „Nachrichtendienst des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge” 1986, 164, 166. Jednak drugie małżeństwo musi być zawarte dopiero po śmierci poprzedniego małżonka, *Sozialrecht* 4-2600 § 243 nr 3.

28 Na ten temat H.J. Eichler, „Deutsche Angestelltenversicherung” 2002, s. 7 i nast.; H. Krauthausen, „Bundesarbeitsblatt” 2001, nr 6/7, s. 27 i nast.; F. Ruland [w:] *Sozialrecht und Sozialpolitik in Deutschland und Europa*, W. Boecken, F. Ruland, H.D. Steinmeyer (Hrsg.), 2002, s. 561 i nast.; P. Schmeiduch, *Mitteilungen der LVA Rheinprovinz*, 2002, 459 i nast.; H. Stahl, M. Steegmann, „Deutsche Rentenversicherung” 2001, 387 i nast.

29 Najwcześniej 6 miesięcy przed przewidywanym spełnieniem warunków do uzyskania uprawnień (§ 120d ust. 1 zd. 1 SGB VI).

30 Obowiązuje tylko w odniesieniu do przypadków śmierci po 1 stycznia 2008 (§ 120d ust. 1 zd. 3 SGB VI).

31 Szczegółowo na temat tego świadczenia zob. U. Köbl [w:] *Sozialrecht und Sozialpolitik in Deutschland und Europa*, *op. cit.*, s. 321 i nast.; *idem*, „Deutsche Rentenversicherung” 2002, 686, 688.

wym zmarłego lub były na jego utrzymaniu (§ 56 ust. 2 nr 1, 2 SGB I)³². Jeżeli po śmierci ubezpieczonego rodzica żyje jeszcze drugie z rodziców mające obowiązek zapewnienia środków utrzymania dla dzieci, to przyznawana jest renta dla pól sierot, w przeciwnym wypadku pełna renta sieroca³³. Prawo do świadczenia trwa zasadniczo do ukończenia 18 roku życia lub do 27 roku życia, jeżeli dziecko uczęszcza do szkoły, jest w trakcie kształcenia zawodowego³⁴ albo jest niepełnosprawne³⁵. Czas wypłacania renty może zostać wydłużony o okres służby wojskowej lub zastępczej (cywilnej), jeżeli z ich przyczyny nastąpiło przerwanie albo przesunięcie edukacji szkolnej lub kształcenia zawodowego. Wysokość renty dla pól sierot stanowi 10 proc. świadczenia, które przysługiwałoby zmarłemu ubezpieczonemu, a renta dla całkowitych sierot 20 proc. świadczenia łącznie z dodatkami, przysługującego temu z rodziców, które miało najwyższe uprawnienia emerytalne (§ 78 SGB VI). Na poczet świadczenia nie zalicza się osiąganego dochodu.

Zabezpieczenie rozwiedzionego małżonka: wyrównanie ekspektatyw emerytalnych w razie rozwodu i renta wychowawcza

W razie rozwodu przeprowadza się wyrównanie ekspektatyw emerytalnych (§ 1587 BGB; §§ 1 i nast., Ustawa o wyrównaniu ekspektatyw emerytalnych, dalej *VersAusglG*)³⁶. Nabyte w trakcie trwania małżeństwa prawa do zabezpieczenia emerytalnego i rentowego w systemach państwowych i prywatnych podlegają rozdziałowi pomiędzy małżonków; powoduje to podwyższenie lub obniżenie ich przyszłych uprawnień, co jest z zasady niezależne od dalszego losu byłego współmałżonka. Pozostały majątek nabyty w trakcie trwania małżeństwa, na przykład środki pieniężne lub nieruchomości, podlegają podziałowi jako tzw. przyrost majątku małżonków. W przypadkach, w których nie ma możliwości podziału uprawnień – na przykład wtedy, gdy pochodzą one z systemów zagranicznych – kompensacja ekspektatyw występuje w formie renty o charakterze świadczenia alimentacyjnego, które osoba zobowiązana do wyrównania musi płacić osobie uprawnionej (§ 20 *VersAusglG*).

32 Sozialrecht 3-2200 § 1267 nr 2; 3-2600 § 48 nr 6; szczegółowo zob. C. Färber, „Zeitschrift für Sozialrecht” 1972, 148; F. Ruland, *Unterhalt*, przypis 9, s. 144 i nast.

33 Także w przypadku, gdy ojciec jest nieznan: „Neue Zeitschrift für Sozialrecht” 2016, 627.

34 Opóźnienie edukacji z powodu braku miejsc do nauki zawodu nie przedłuża prawa do renty dla sierot, Bundessozialgericht, Sozialrecht 2200 § 1267 nr 26, 30; do edukacji zawodowej zalicza się również czas zdawania egzaminów, Sozialrecht, w tym samym miejscu nr 19; na temat studiów doktoranckich: Sozialrecht 4-2600 § 48 nr 2. Urlop wychowawczy nie jest zaliczany do kształcenia zawodowego, zob. Landessozialgericht Baden-Württemberg, „Neue Zeitschrift für Sozialrecht” 2012, 23 i nast.

35 Na ten temat Sozialrecht 3-2600 § 48 nr 7; M. Schultes, *Mitteilungen der LVA Oberfranken und Mittelfranken*, 1987, 417 i nast.

36 Szczegółowo na temat wyrównania ekspektatyw zob. F. Ruland, *Versorgungsausgleich*, 2015.

Rozwiedzionym osobom, które nie zawarły ponownie związku małżeńskiego, po śmierci byłego współmałżonka może zostać przyznana renta wychowawcza (§ 47 SGB VI), przysługująca w sytuacji, gdy z powodu wychowywania dzieci nie można wymagać od nich podjęcia pracy zawodowej. Renta wychowawcza jest wypłacana z własnego ubezpieczenia; jej konstrukcja jest więc niezgodna z systemem. Ponieważ jest świadczeniem zależnym od śmierci byłego współmałżonka, to pod względem materialnym i w sensie klasyfikacji ustawowej jest rentą rodzinną³⁷.

Rola finansowa zabezpieczenia członków rodziny w przypadku śmierci ubezpieczonego i rozwodu

Pod koniec 2015 r. wypłacano w Niemczech ponad 5,7 miliona rent rodzinnych, co stanowiło około 22,4 proc. wszystkich rent i emerytur. W roku 2000 było ich jeszcze 5,9 miliona. Wydatki na renty rodzinne wzrosły od 2000 r. z 36,8 miliarda euro do 40,3 miliardów euro w 2015 r. Jednocześnie ich udział w całkowitych wydatkach na świadczenia emerytalno-rentowe spadł z 19,3 proc. (2000 r.) do 16,1 proc. (2015 r.)³⁸. Przesunięcia dotyczyły także rent dla wdów i wdowców. Liczba rent dla wdów zmniejszyła się w porównaniu do 2000 r. o prawie 300 000, spadając do poziomu 4,7 miliona, zaś liczba rent dla wdowców wzrosła o prawie 80 proc. do około 645 000 świadczeń³⁹. W 2000 r. renta dla wdowców stanowiła tylko 39 proc. renty dla wdów, a w 2015 r. przy świadczeniu w wysokości 301 euro w porównaniu do 603 euro było to już niemal 50 proc. Powodem tych różnic, nadal obecnych, choć już nieco mniejszych, jest znacznie większa liczba wdów oraz zaliczanie dochodu na poczet renty. Ma ono zdecydowanie większy wpływ na świadczenia mężczyzn ze względu na ich średnio wyższe dochody, choć zaczyna uwidaczniać się także w przypadku kobiet, których dochody i renty również wzrastają. Wysokość renty dla pólsierot wynosiła 162 euro, a pełnej renty sieroczej 345 euro⁴⁰. Całkowite nakłady na renty rodzinne wyniosły w 2015 r. 40,3 miliarda euro, co stanowiło nieco ponad 16 proc. wszystkich wydatków na świadczenia emerytalno-rentowe⁴¹.

Prawo wyrównania ekspektatyw emerytalnych przynosi korzyści przede wszystkim kobietom. Na skutek jego stosowania wysokość świadczenia pobieranego przez kobiety

37 „Zeitschrift für europäisches Sozial- und Arbeitsrecht” 2014, 489 i nast. z komentarzem F. Rulanda.

38 „Rentensicherung in Zeitreihen”, s. 245.

39 *Ibidem*, s. 195.

40 *Ibidem*, s. 207.

41 *Ibidem*, s. 245.

wzrosła średnio o około 230 euro. Jednak kwota ta spada, ponieważ obecnie z powodu okresów wychowawczych emerytury kobiet są już wyższe⁴².

Legitymacja zabezpieczenia członków rodzin

Ponieważ osoby pozostające w związkach małżeńskich nie opłacają dodatkowej składki na zabezpieczenie członków swoich rodzin, jednakowe traktowanie osób samotnych i żyjących w związkach nadal jest uważane za formę rekompensaty społecznej⁴³. Nie jest to trafna ocena. Osoba żyjąca samotnie może bowiem nawet w podeszłym wieku wstąpić jeszcze w związek małżeński i pozostawić współmałżonkowi rentę, która zostanie naliczona z jej wszystkich składek. Jednocześnie jednak osoba, która przez cały czas trwania swojej biografii ubezpieczeniowej pozostawała w związku małżeńskim, może owdowieć, a wtedy z jej konta nie będzie wypłacana żadna renta rodzinna. Osoby wolne i w związkach mają zatem takie same możliwości korzystania z uprawnień emerytalno-rentowych i tylko to ma decydujące znaczenie dla systemu ubezpieczeń⁴⁴. Dlatego orzeczenie Federalnego Trybunału Konstytucyjnego odmawiające rentom rodzinnym prawa ochrony własności jest błędne⁴⁵. Słusznie więc korzystnie odnosi się do tej kwestii większość piśmiennictwa⁴⁶. To, że renta rodzinna przysługuje tylko małżonkom, a nie parom żyjącym w związkach partnerskich, jest uzasadnione, a nawet wskazane, ponieważ tylko do małżonków odnosi się sięgający poza cezurę śmierci obowiązek alimentacyjny, którego wynikiem i substytutem jest właśnie renta rodzinna.

42 Zob. F. Ruland, *Versorgungsausgleich*, *op. cit.*, nr boczny 82 i w innych miejscach.

43 W ten sposób na przykład *Die Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts*, 17, 1, 20; 21, 329, 352; 76, 256, 301; *Bundessozialgericht Entscheidungen* 5, 17, 20; W. Gitterm, J. Schmitt, *Sozialrecht*, 2001, s. 51; G. Wannagat, *op. cit.* 10 i nast.; H.F. Zacher [w:] *Verhandlungen des 47. Deutschen Juristentages*, München 1968, s. 0 17.

44 Podobnie K.J. Bieback, „*Zeitschrift für Sozialrecht*” 1985, 585; Heine, „*Zeitschrift für das gesamte Familienrecht*” 1985, 113, 120; B. von Maydell, „*Deutsche Rentenversicherung*” 1985, 668; H.J. Papier, „*Deutsche Rentenversicherung*” 1986, 274; *idem*, „*Deutsche Rentenversicherung*” 2001, 350, 352 i nast.; Rohwer-Kahlmann [w:] *FS Bogs*, 1987, s. 120; F. Ruland, „*Zeitschrift für Rechtspolitik*” 1978, 107, 113; *idem*, „*Deutsche Rentenversicherung*” 1988, 109, 111.

45 „*Juristen Zeitung*” 1998, s. 97, 271, 283, zob. też s. 674 ze słusznie krytycznym komentarzem Ossenbühla; H. Butzer, *op. cit.*, nr boczny 24 i nast.; *idem* [w:] *FS Isensee*, 2007, s. 667 i nast.; F. Hase, *Hinterbliebenrente als Eigentum im verfassungsrechtlichen Sinn*, „*Juristen Zeitung*” 2000, Nr. 12, s. 591 i nast.; B. von Maydell, „*Deutsche Rentenversicherung*” 1984, 662 i nast.; M. Mielke, *Verfassungsfragen des Rechts der Witwen- und Witwerrenten*, 2011, s. 25 i nast.; H.J. Papier, „*Deutsche Rentenversicherung*” 2001, 350, 352; Ch. Rolfs, *Das Versicherungsprinzip im Sozialversicherungsrecht*, 2000, s. 152 i nast.; F. Ruland, „*Neue Juristische Wochenschrift*” 1986, 20, 25 i nast.; *Bundessozialgericht Entscheidungen* 92, 113, 129.

46 K.J. Bieback, *op. cit.*, s. 585; W. Heine, *Die Neuregelung der Witwen- und Witwerrenten in der gesetzlichen Rentenversicherung*, „*Zeitschrift für das gesamte Familienrecht*” 1986, Jg. 33, s. 113, 120; M. Heinze, *Zur Reform der Hinterbliebenerversorgung oder auf dem Weg zur «Sozialhilfe-Rente»*, „*Deutsche Rentenversicherung*” 1985, Nr. 4, s. 246 i nast.; H.J. Papier, art. 14, nr boczny 137 [w:] T. Maunz, G. Dürig, R. Herzog, R. Scholz, *Grundgesetz – Kommentar; idem, Das Anrechnungsmodell aus verfassungsrechtlicher Sicht*, „*Deutsche Rentenversicherung*” 1985, Nr. 5, s. 273 i nast.; P. Krause, *Eigentum an subjektiven öffentlichen Rechten*, 1982, s. 197 i nast.; *idem, Die Familie in der Rentenversicherung*, „*Deutsche Rentenversicherung*” 1985, s. 261 i nast.; F. Rauschenbach, „*Deutsche Angestelltenversicherung*” 1985, H. 5/6, s. 474; F. Ruland, *Die Neuregelung der Hinterbliebenensicherung und die Einführung von Kindererziehungszeiten in der gesetzlichen Rentenversicherung*, „*Neue juristische Wochenschrift*” 1986, Jg. 39, s. 20, 26 i nast.

Zabezpieczenie członków rodziny a ubóstwo

Same dane dotyczące wysokości emerytur oraz rent rodzinnych dla kobiet wnoszą niewiele informacji na temat sytuacji życiowej tych kobiet. Takie wyizolowane spojrzenie pomija po pierwsze fakt, że ponad 1,1 miliona kobiet pobiera kilka świadczeń, tj. zarówno własną emeryturę, jak i rentę rodzinną⁴⁷. Ponadto w wielu przypadkach świadczenia z ubezpieczenia emerytalno-rentowego łączą się z własnymi bądź pochodzącymi z ubezpieczenia innej osoby świadczeniami z odrębnych systemów zaopatrzenia, np. zakładowych programów emerytalnych, systemu specjalnego dla urzędników służby cywilnej lub ubezpieczeń prywatnych. Zgodnie z raportem rządu federalnego na temat zabezpieczenia emerytalnego z 2016 r. członkowie rodzin zmarłych ubezpieczonych uzyskują przeciętnie dochód netto w wysokości 1515 euro miesięcznie; w przypadku wdowców dochód ten wynosi 1756 euro, a wdów 1460 euro. Pozostali przy życiu członkowie rodzin osiągają średnio wyższy dochód niż osoby żyjące w związkach małżeńskich, rozwiedzione i samotne⁴⁸. Poświadcza to również informacja, że pod koniec grudnia 2015 r. spośród ponad 5,7 miliona osób pobierających rentę rodzinną tylko niecałe 80 000, tj. 1,3 proc., otrzymywało dodatkowo świadczenie podstawowe z opieki społecznej⁴⁹. Świadczenie to pobierało ponad 67 600, czyli 1,4 proc. kobiet, i 11 500, czyli 1,8 proc. mężczyzn. W całym 2015 r. wśród odbiorców rent i emerytur było 2,5 proc. przypadków korzystania ze świadczenia podstawowego dla osób starszych⁵⁰. Udział procentowy takich świadczeniobiorców stale wzrasta; jak pokazują liczby, nie jest to jednak wynik zabezpieczenia dla członków rodzin, lecz przede wszystkim deficytowego – choć w ostatnim czasie nieco poprawionego – zabezpieczenia w przypadku inwalidztwa. Sytuacja finansowa większości osób rozwiedzionych również nie jest wcale tak niepokojąca, jak się często słyszy. W 2015 r. średni dochód takich osób wynosił 1352 euro; w przypadku mężczyzn było 1489 euro, a w przypadku kobiet 1246 euro⁵¹.

Reasumując, można więc powiedzieć, że zabezpieczenie członków rodzin zmarłych ubezpieczonych oraz osób rozwiedzionych jest zdecydowanie lepsze i efektywniejsze, niż się powszechnie zakłada⁵².

47 *Rentenversicherung in Zahlen 2016*, s. 50, szczegółowo zob. M. Stegmann, *Rentenzahlungen an Senioren im Alter über 65 Jahren: Ergebnisse der Rentenzahlbestandsstatistik 2013*, „Deutsche Rentenversicherung” 2014, Jg. 69, s. 101, 105 i nast.

48 Deutscher Bundestag, Drucksache 18/10571, s. 100.

49 Statistisches Bundesamt, tabela 22151-0007.

50 „Rentenversicherung in Zeitreihen”, s. 276; zob. także B.L. Loose, *Aktuelle Befunde zur „Altersarmut” aus der Forschungsförderung des Forschungsnetzwerks Alterssicherung der Deutschen Rentenversicherung Bund*, „Rentenversicherung aktuell” 2017, Heft 2, s. 43, 47.

51 Deutscher Bundestag, Drucksache 18/10571, s. 101.

52 Bardzo podobne wyniki prezentuje opracowanie Generali Versicherung *Altersstudie 2017*, 2017, s. 41 i nast.

Prof. dr Franz Ruland
emerytowany dyrektor zarządzający
Stowarzyszenia Niemieckich Instytucji Ubezpieczeń Społecznych (VDR)

The role of survivors' pensions and the issue of dividing pension rights in a divorce situation

This article provides an overview of the most important information on German invalidity insurance in the case of the insured party's death or divorce. The author presents statistical data on the scale of the particular types of family situation within German society, and discusses the provisions referring to the conditions of acquiring entitlements to benefits due to the risks described above. An attempt at evaluating this part of the social security system concludes the text.

Key words: death, divorce, protection of family members, survivor's pension, division of pension rights